

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2020, c. 6, s. 2: 1399-1439

Tütün Kullanımına Mutedil Bir Yaklaşım: Şevkizâde Süleyman Efendi'nin Duhân Risalesi A Moderate Approach to Smoking: The Treatise of Duhân by Shavki-zâde Suleymân Efendi

Şenol SAYLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel
İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı,
Assistant Professor, Trabzon University Faculty of Theology
Department of Islamic Law
Trabzon, Türkiye
ssaylan@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0618-4907

DOI: 10.47424/tasavvur.810828

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ekim / October 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Aralık / December 2020
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Saylan, Şenol. "Tütün Kullanımına Mutedil Bir Yaklaşım: Şevkizâde Süleyman Efendi'nin Duhân Risalesi". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020): 1399-1439.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.
CC BY-NC-ND 4.0

Öz

18. yüzyılın başlarında vefat ettiği düşünülen Şevkizâde Süleyman Efendi, tütün kullanımının yaygınlaştığı ve şiddetli yasaklamalar sonrası yasakların gevşediği bir dönemde yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Bu dönem, Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi'nin (ö. 1064/1654) tütünün mubahlığına dair verdiği fetvası ve devletin tütünü resmen vergilendirmesi (1688) sonrasına teka-bül eder. Söz konusu dönemde tütün kullanmanın hükmüyle ilgili tartışmalar yoğun bir şekilde devam etmekte olup, lehte ve aleyhte pek çok risâle kaleme alınmıştır.

Konuyla ilgili risale kaleme alan müelliflerden biri olan Şevkizâde risalesinde, tütün kullanımı ile ilgili tartışmalarda uygun olmayan deliller ve hakarete varan sert bir üslup kullanıldığı, tütün içilmesine engel olmak ve fitneyi önlemek üzere bu eserlerde konu ile ilgili nass bulunmadığı ve kıyasla hüküm istihraç etmenin ihmal edildiği gibi pek çok asılsız iddialarda bulunduğu belirtilir. Söz konusu tartışmaların ise insanları kafa karışıklığı içinde bıraktığını, bu nedenle Kitap, sünnet ve müçtehitlerin görüşleri ışığında mesele ile ilgili doğruları ortaya koymak üzere kısa bir risale telif ettiğini belirtir. Tütünün hükmüyle ilgili genelleme yapmaktan kaçınan Şevkizâde risalesinde; tütün kullananların mescide gelmekten menedilmesi, tütünün habâisten olup olmadığı, devlet başkanının tütün hakkındaki emrinin hükmü ve bağlayıcılığı, tütün kullanmanın haramlığını ve mubahlığını savunanların bazı iddialarının değerlendirilmesi ve tütün içmenin oruca etkisi gibi meselelere ayrı ayrı temas eder.

Bu makalede, Şevkizâde'nin tütün hakkındaki risâlesi tanıtıldı ve incelendi, ayrıntılı olarak muhtevasına temas edildi ve son olarak risâlenin tahkikli metnine yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Osmanlı, Tütün, Şevkizâde Süleyman, *Nübze Min Hükmî'd-Duhân*.

Abstract

Shavki-zâde Suleymân Efendi, who was thought to have died in the early 18th century, is an Ottoman scholar who lived in a period when tobacco use became widespread and prohibitions were relaxed after severe prohibitions.

This period corresponds to the fatwa of Shayh al-Islam Bahâî Mehmed Efendi (d. 1064/1654) regarding the permissibility of tobacco and the state's official taxation of tobacco (1688). During this period, discussions on the provision (*hukm*) of tobacco use continued intensely, and many treatises were written for and against.

Shavki-zâde is one of the authors who wrote a treatise on the subject. He states that in discussions about the use of tobacco are used improper evidence and insulting style. He states that in order to prevent smoking and to prevent chaos, many unfounded claims have been made in these works, such as the absence of narration (*nass*) on the subject and neglecting judgment by analogy. He says that these discussions left people in confusion, therefore, wrote a short treatise to reveal the truth about the issue in the light of the Book (*Qur'ân*) and the Sunnah and the views of the mujtahids.

Shavki-zâde avoids a generalist provision about tobacco and he deals with the following issues separately in the treatise: Prohibition of tobacco users from coming to the mosque; whether tobacco is one of the dirty things (*habâith*); the provision and bindingness of the head of state's order on tobacco; evaluation of some of the claims of those who defend the prohibition (*hurmat*) and permissibility (*ibâha*) of using tobacco; the effect of smoking tobacco on fasting.

In this article, Shavki-zâde's treatise about tobacco was introduced and its content was discussed in detail, and finally, edition critical text of the treatise was included.

Keywords: Fiqh, Ottoman, Tobacco, Shavki-zâde Suleymân, *Nubza min hukm al-duhân*.

Giriş

Patlıcangiller ailesinden olan tütün bitkisinin Anavatanı Güney Amerika'dır. Buranın yerlileri tarafından çeşitli amaçlarla kullanılan tütün, 16. yüzyıl başlarında tüccarlar eliyle Avrupa'ya getirilmiş, bu yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın tamamıyla beraber Uzakdoğu, Hindistan, Sibirya ve Afrika'ya kadar yayılmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda üretimi ve tüketimi gittikçe

artan tütün ve mamülleri,¹ ticareti bizzat devlet eliyle yapılan bir ürün haline dönüşmüş, ona bir pazar oluşturma ve bu pazarı genişletme gayretiyle keyif verici özelliğinin yanında bazı hastalıkları tedavi edici faydalarının bulunduğu propagandasıyla kısa sürede toplumun tüm kesimleri arasında kullanımı yaygınlık kazanmıştır.²

Tütün ve mamulleri 17. yüzyılın başından itibaren İslam dünyası ve Osmanlı topraklarında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu yaygınlaşma ile beraber tütün kullanmanın hükmü konusunda tartışmalar başlamış, akabinde yasaklamalar gündeme gelmiştir. I. Ahmed döneminde (1609) yürürlüğe giren ilk yasaklar IV. Murat döneminde (1631) tüm bölgeleri kapsayan bir yasağa dönüşmüştür. 1633 yılında İstanbul'da gerçekleşen büyük yangın sonrası tütün yasağı sıkı bir şekilde uygulamaya konmuş, şiddetli cezalandırmalara başvurulmuştur. Ancak bu yasaklamalara rağmen tütün kullanımına olan rağbet azalmamıştır. IV. Murat'ın ölümü ile yasaklarda gevşeme dönemine girilmiş, kendisi de tütün kullanan Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi'nin (ö. 1064/1654) tütünün mubah olduğuna dair fetvası ile beraber uygulamada yasaklar göz ardı edilmeye başlanmıştır. İlerleyen dönemde ticarî boyutu öne çıkan tütün, Osmanlı yöneticileri tarafından hem üretimi hem de ticaretinden yüksek vergi elde edilen bir ürün olarak görülmeye başlanmıştır.³

İslam dünyasında tütün kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber onun dinî ve hukukî hükmü ile ilgili günümüze kadar devam eden yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Hükmü nasslarda açıkça yer almayan nevâzil niteliğindeki bu mesele, taklidin hâkim olduğu ileri sürülen ve dinî ıslah çağrılarının yapıldığı

¹ Tütün ve mamülleri için Arapçada yaygın olarak "duhan (دخان), tâbâg/tâbaga/tâbâgo (تبع، تاباغو، طابغة، تاباغ، تاباق)، Farsçada tönbâk/tönbeki/tömbâk (تمباك، تنبک، تمباک)، Türkçede ise tütün (تنن) lafızları kullanılır.

² Jordan Goodman, *Tobacco in History: The Cultures of Dependence* (London: Routledge, 1993), 3; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 2.

³ Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, 17-19; Mehmet Kalaycı & Eyüp Öztürk, "18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bir Metin: Ebû Sehl Numân Efendi ve Tahlilu'd-Duhân Adlı Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 11.

bir dönemde, fikhî düşünceye canlılık getirmiş,⁴ fikhî açıdan farklı görüş ve yaklaşımların ortaya konduğu eserlerden müteşekkil bir literatürün doğmasına neden olmuştur.⁵ Tütün konusunda sayıları yüzü aşan irili ufaklı birçok risâle⁶ telif eden âlimler, çeşitli argümanlarla görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Bu eserlerde âlimler genel olarak tütünü mubah, mekruh veya haram olarak nitelemişler, bazı âlimler ise hüküm vermemeyi (*tevakkuf*) tercih etmiştir.⁷

Tütün kullanmanın mubahlığını savunan âlimler arasında Mer'i b. Yusuf (ö. 1063/1624), Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi (ö. 1064/1654), Nureddin el-Uchûrî (1066/1656), Ebu'l-Vefâ el-Urzî eş-Şafîî (ö. 1071/1661) ve Abdülgâni en-Nablûsî (ö. 1143/1731) sayılabilir. Tütün kullanmanın haram olduğu görüşü ile öne çıkan âlimler arasında ise İbrahim el-Lekânî (ö. 1041/1631), Ahmed er-Rumi el-Akhisârî (ö. 1041/1631) ve Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) zikredilebilir.

Bazı âlimler ise her iki grubun da bazen uygun olmayan delillerle ve yer yer hakarete varacak bir tarzda iddialarını ortaya koyduklarını söyleyerek mutedil bir üslupla konuyu değerlendirmeye çalışırlar. Bu tarzı benimseyen âlimlerden biri de Şevkizâde Süleyman Efendi'dir. Şevkizâde, konuyla ilgili yazdığı risâlesinde, tütün kullanmanın hükmü ile ilgili ileri sürülen iddiaları ve delillerini, inat ve taassuptan uzak bir şekilde değerlendirdiği iddiasındadır. Bu makalede onun söz konusu iddialarının ortaya konması hedeflenmektedir. Bu amaçla öncelikle risale tanıtılacak ve muhtevası tahlil edilecek, ayrıca risâlenin tahkikli metnine yer verilecektir.

⁴ Kaşif Hamdi Okur, "17. Yüzyıl Osmanlı Fıkıhçılarının Nevazile Yönelik Fikhî Argümantasyonunu (Mehmed Fikhî el-Aynî ve Risâletü'd-Duhân ve'l-Kahve Örneği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl.* ed. Hidayet Aydar-Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 381-393.

⁵ Şükrü Özen, "Tütün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/5.

⁶ Telif edilen risalelerin geniş bir listesi için bkz.: Zeynüddin Mer'i b. Yusuf el-Kermî el-Hanbelî, *Tahkiku'l-burhân fi şe'ni'd-duhân ellezi yeşrabuhü'n-nâsü'l-ân*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 93-108.

⁷ Mubah ve haram diyenlerin listesi için bkz.: Özen, "Tütün", 5-6.

1. Şevkizâde Süleyman Efendi'nin *Nübze min Hükmi'd-Duhâni'l-Hâdis fi Âhiri'z-Zamân* Adlı Risâlesi

1.1. Risâlenin Müellifi ve Müellife Nispeti

Gerek risalenin mukaddimesinde gerekse nüshanın sonundaki istinsah kaydında eserin Şevkizâde Hacı Süleyman Efendi'ye ait olduğu belirtildiği için risâlenin müellife nispeti ile ilgili bir sorun görünmemektedir. Yaptığımız tüm araştırmalara rağmen maalesef müellifle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu nedenle müellifin hayatı ile ilgili çok fazla söz söyleme imkânına sahip değiliz. Tespit edebildiğimiz tek nüshasında müstensih, nüshayı müellif nüshasından 1132/1720 yılında istinsah ettiğini belirtir. İstinsah kaydında müstensihin, müellif için kullandığı “مدّ الله ظلّه علينا” ifadesinden hareketle nüshanın müellifin hayatta olduğu bir zamanda yazıldığı söylenebilir. Ayrıca risalenin kaynakları incelendiğinde yaşadığı dönem itibarıyla atıf yapılan en son kişinin Vâni Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle Şevkizâde'nin 1720 yılından sonra vefat ettiği söylenebilir.⁸

Tabakât ve fihrist eserleri ile katalog kayıtlarında yaptığımız araştırmalarda Şevkizâde Süleyman Efendi'ye nispet edilen başka bir eser tespit edilememiştir. Ancak Melik Faysal İslâmî Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi Kataloğunda 4-03901 numarada, müellifi “Şevkizâde” olarak kayıtlı *Hâşiye ale'l-Risâleti'l-Hüseyniyye fi âdâbi'l-bahs* adlı bir eser zikredilmektedir. Katalog kaydında ferağ veya istinsah kaydı belirtilmediği ve eseri görme imkânı bulama-

⁸ Gerek vefat tarihi gerekse risalede kullandığı kaynaklar ve üslubu Şevkizâde Süleyman'ın, Ayasofya kürsi şeyhi, vaiz ve muhaddis Fazıl Süleyman b. Ahmed b. Mustafa Efendi (ö. 1134/1722) olma olasılığını akla getirmektedir. Kaynaklarda, Fazıl Süleyman Efendi'nin Kâdî Beyzâvî'nin *Envarü't-tenzîl*, Ferra el-Begavî'nin *Mesâbihü's-sünne*, Radyuddîn es-Sâgânî'nin *Meşârikü'l-envâr*, ve Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserlerini defalarca okuttuğu belirtilir. Bkz.: İbrahim Hatipoğlu, “Süleyman Fâzıl Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/86-87. Risalede kullanılan kaynaklara bakıldığında söz konusu eserlerin ve onların şerhlerinin Şevkizâde tarafından sıkça kullanıldığı görülecektir. Ayrıca meseleleri ortaya koyarken ve delillendirirken kullandığı üslup da Fazıl Süleyman Efendi'nin üslubu ile benzerlikler göstermektedir. Ancak Fazıl Süleyman Efendi'nin Şevkizâde nisbesi ile anıldığına dair kaynaklarda hiçbir işaret yoktur.

duğumuz için söz konusu haşiyenin Süleyman Efendiye aidiyeti ile ilgili bir değerlendirmede bulunmak mümkün görünmemektedir.

1.2. Risâlenin Adı, Telif Sebebi ve Tarihi

Müellif eserde risâleyi nasıl isimlendirdiğini belirtmemektedir. Ancak risalenin mukaddimesinde yer alan “هذه نبذة من حكم الدخان الحادث في آخر الزمان” / “bu, ahir zamanda ortaya çıkan tütün içmenin hükmü konusunda kısa bir risaledir” şeklindeki ifadeler katalog kaydına risalenin ismi olarak kaydedilmiştir. Biz de makalede risalenin adını bu şekilde kullanmayı tercih ettik.

Müellif risalenin mukaddimesinde ilk olarak telif sebebine değinir. Yaşadığı dönemde tütün kullanımıyla ilgili tartışmaların yoğunlaştığını belirten Şevkizâde, tütün kullanmayı haram ve mübah kılan birçok kimsenin bu konudaki delillerinin uygun olmadığını ve hakaret ve küfürleşmeye varan bir üslup kullandıklarını belirtir.. Söz konusu tartışmaların insanları kafa karışıklığı içinde bıraktığını, bu konuda nass bulunmadığını söylemeye ve kıyasla hüküm istihraç etmeyi ihmal etmeye yol açtığını, oysa bunun tütün içilmesini ve fitneyi önlemeye yönelik ağızlarda dolaşan bir söz olduğunu ifade eder. Tütünün hükmü konusundaki bu kısa risaleyi, söz konusu bağlamda, kitap, sünnet ve müçtehitlerin görüşleri ışığında doğruyu ortaya koymak üzere yazdığını belirtir.⁹

Elimizdeki nüshada eserin telif tarihi ile ilgili bir açıklama yer almamaktadır. Ancak nüshanın müellif nüshasından müellif hayatta iken Cemaziyelevvel 1132/Mart 1720 tarihinde istinsah edildiği dikkate alındığında risalenin bu tarihten önce telif edildiği anlaşılmaktadır.

1.3. Risâlenin Nüshaları

Yaptığımız araştırmalarda, Şevkizâde'nin duhân risâlesinin sadece tek bir nüshasını tespit edebildik. Bu nüsha Trabzon İl Halk Kütüphanesi 448 numarada kayıtlı, çeşitli konularda yazılmış dört risâlenin yer aldığı bir mecmua içinde, ikinci risale olarak yer alır. Mecmuadaki eserlerin tamamının müstensihisi Mustafa b. Muhammed b. Ali'dir. Mecmuadaki risaleler 1131, 1132/1719, 1720 yıllarında istinsah edilmiştir. Mecmuada ilk olarak (1b-121b) *Müntehâb*

⁹ Şevkizâde, *Nübze min hükmî'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 122b.

min Kimyâi'l-ğınâ şerhu esmâi'l-hüsnâ adlı bir eser, daha sonra (122b-129b) Şevkizâde'nin duhân risalesi yer alır. Risaleden sonraki sayfada (130a) tütün bitkisinin aslı hakkında İbrahim el-Lekân'ın (ö. 1041/1631) duhân risalesinden Arapça bir rivayet, tütünün İslam dünyasında yayılışı ile ilgili Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö. 1045/1635) Türkçe kısa bir alıntı¹⁰ ve hamışte tütün ile ilgili bazı beyitler yer alır. Sonraki iki sayfada (130b-131a) Vâni Mehmed Efendi'nin (ö. 1096/1685) tütün ile ilgili Türkçe fetvası zikredilir. Takip eden iki sayfada da (131b-132a) Şeyhülislam Bahaî Mehmed Efendi (1064/1654) ve Zekeriyâzâde'nin (ö. 1053/1644) tütünle ilgili fetvalarından alıntıları ve bazı beyitleri içeren fevâidler bulunur. Mecmuada son olarak (132b-170b) *Menâkıbu'l-hâifîn mine'l-lahi teâlâ* adlı bir eser yer alır. İçeriği göz önüne alındığında, başta ve sonda yer alan iki eser dışında, mecmuanın tütüne dair muhtelif görüşleri bir araya getiren ve tütünün dini hükmünü öğrenmek isteyen kimse- nin ihtiyacını gidermek üzere oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Trabzon İHK nüshası, müellif nüshasından Cemaziyelevvel 1132/Mart 1720 tarihinde muhtemelen müellif hayatta iken istinsah edilmiştir. Nesih hattıyla yazılmış 204x155 ebatlarında 8 varaktan müteşekkil nüshanın sayfalarında 21 satır bulunur. Varak sırasını takip etmek üzere varak sonlarında yer alan son kelime sonraki sayfa başında tekrar edilir. Fasıl ve hadis başları ile ayetlerin üzeri çizilidir. Sayfa kenarlarında müstensih hattıyla yazılmış tashih ve talikler yer alır. Nüshanın sayfalarında herhangi bir fiziksel tahribat görülmemektedir.

1.4. Risâlenin Kaynakları

Risâlede kırka yakın kaynağa atıf yapılmaktadır. Aşağıda adları belirtilecek eserlerden de anlaşılacağı üzere bu kaynakların çoğunluğu Hanefî fûru fıkıh eserleridir. Daha sonra ise hadis kaynakları dikkat çekmektedir. Hadis kaynakları içinde de *el-Mesâbîh* ve onun üzerine yapılan çalışmalar öne çıkar. Bunların yanında birkaç tefsir ve fetâvâ eserinden yararlanılmıştır. Risâlede, doğrudan duhân konusu ile ilgili birkaç risale ve fetvaya da atıf yapılmıştır. Diğer birçok duhân risalesi ile karşılaştırıldığında kaynak çeşitliliği bakımından eserin oldukça zengin olduğu söylenebilir.

¹⁰ Fethullah Çiftçi, *Kadızâde Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân: Dil İncelemesi-Tenkitledi Metin-Dizin* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 201-202.

Yapılan alıntıların bir kısmı doğrudan alıntı iken bazıları ise özetlenerek alınmıştır. Yapılan atıflarda bazen sadece müellif adı zikredilmiş kaynak adı belirtilmemiştir. Biz bunlardan kaynağını tespit edebildiklerimize tahkiki metinde ve aşağıdaki kaynak listesinde işaret etmeye çalıştık. Risâlede adları zikredilen eserler ve müellifler kronolojik sıraya göre şu şekildedir:

1- *Sahîh-i Buhârî*: Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö.256/870).

2- *Sahîh-i Müslim*: Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875).

3- *Sahîh-i Tirmizî*: Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279/892).

4- *Mu'cemü's-sağîr*, *Mu'cemü'l-evsat*: Taberani (ö. 360/971).

5- *Mesâbîhü's-sünne*: Ferra el-Begavî eş-Şafîî (ö.516/1122).

6- *Nevâbiğu'l-kelim*: Zemahşerî (ö. 538/1144).

7- *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*: Kâdî İyâz (ö. 544/1149).

8- *Câmiü'l-fetâvâ*: Hem Muhammed b. Yusuf es-Semerkindî el-Hanefî (ö. 556/1161) hem de Kırk Emre Mehmed b. Mustafa El-Hamîdî el-Karamanî'nin (ö. 880/1475) bu adla bir eseri vardır. Ancak metinde hangi eserin kastedildiğine dair bir karine tespit edilememiştir.

9- *Meşârikü'l-envâri'n-Nebeviyye min sihâhi'l-ahbâri'l-mustafaviyye*: Radyuddîn es-Sâğânî (ö.650/1252).

10- *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*: Kurtubî (ö. 671/1273).

11- *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*: Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286).

12- *el-Kâfi fi şerhi'l-Vâfi*: Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn en-Nesefî el-Hanefî (ö.710/1310).

13- *el-Mefâtîh fi şerhi'l-Mesâbîh*: Muzhiruddîn ez-Zeydânî (ö. 727/1327).

14- *Hızânetü'l-muftîn*: Hüseyin b. Muhammed es-Semenkânî/Semnekânî (ö. 740/1339' dan sonra).

15- *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fi şerhi'l-Hidâye*: Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-İtkânî (ö. 758/1357).

- 16- *Sirâcü'l-vehhâc şerhu muhtasari'l-Kudûrî*: Ebubekir el-Haddâd el-Hanefî (ö. 800/1397).
- 17- *et-Ta'rîfât*: Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413).
- 18- *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*: İbn Melek (ö.821/1418'den sonra).
- 19- *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîli'l-Buhârî*: Bedreddîn el-Aynî (ö.855/1451).
- 20- *Remzü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*: Bedreddîn el-Aynî (ö.855/1451).
- 21- Celaleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî eş-Şafiî (ö. 864/1459).
- 22- *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm*: Molla Hüsrev (ö.885/1480).
- 23- *Zahîratü'l-ukbâ hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye*: Ahîzâde Yusuf b. Cüneyd et-Tokadî el-Hanefî (ö. 905/1500).
- 24- *Mefâtihü'l-cinân ve mesâbihü'l-cenân şerhu Şir'ati'l-İslâm*: Yakub b. Seyyid Ali el-Bursevî (ö. 931/1522).
- 25- *Haşiye ala Envâri't-tenzîl*: Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Kocevî (ö.950/1543).
- 26- *Mülteka'l-ebhur*: İbrahim el-Halebî el-Hanefî (ö. 956/1549).
- 27- *Câmiu'r-rumûz*: Şemsüddin el-Kuhistânî el-Hanefî (ö. 962/1555).
- 28- *el-Eşbâh ve'n-nezâîr*: Zeynüddîn İbn Nuceym el-Hanefî (ö.970/1563).
- 29- Yunus b. Abdülvehhab el-İsâvî ed-Dımaşkî eş-Şafiî (ö. 978/1570).
- 30- *Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*: Timurtaşî el-Gazzî el-Hanefî (ö. 1006/1598).

31- *Mecâlisü'l-ibrâr ve mesâlikü'l-ahyâr*: Ahmed er-Rumi el-Akhisarî (ö. 1041/1631).

32- *Fetâvâ-yı Yahya Efendi*: Şeyhülislam Yahya Efendi, Zekeriyâyâde (ö. 1053/1644).

33- Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi (ö. 1064/1654).

34- Ebu'l-İhlâs eş-Şürünbülâlî el-Hanefî (ö. 1069/1659).

35- *Cenî cennânü'l-cenân fî tecvîzi isti'mâli'd-duhân*: Ebu'l-Vefâ el-Urzî el-Halebî eş-Şafîî (ö.1071/1661).

36- *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*: Abdurrahmân Şeyhîzâde Dâmâd Efendî (ö.1078/1667).

37- *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*. Hayrettin er-Remli el-Hanefî (ö. 1081/1671).

38- *Risâle-yi Duhân*: Vâni Mehmed Efendi (ö. 1096/1685).

1.5. Risâlenin Muhtevâsı

Şevkizâde risalede eserin bölümleriyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamış ve bölümlerin başlıklarına yer vermemiştir. Sadece üç yerde “fasıl” başlığını atarak konular arasını ayırmaya çalışmıştır. Ancak risale incelendiğinde eserde temel olarak altı meselenin ele alındığı söylenebilir. Bu meseleler sırasıyla şunlardır:

- a) Tütün kullananların mescide gelmekten menedilmesi.
- b) Tütünün habâisten olup olmadığı.
- c) Sultanın tütün hakkındaki emrinin hükmü ve bağlayıcılığı.
- d) Tütün kullanmanın haramlığını savunanların bazı iddialarına cevaplar.
- e) Tütün kullanmanın mubahlığını savunanların bazı iddialarına cevaplar.
- f) Tütün içmenin oruca etkisi.

Birinci bölümde, tütün kullananların mescide gelmelerinin nehyedilmesi meselesini ele alan Şevkizâde bu konuda asıl olan hadisleri zikrederek konuya giriş yapar. Burada soğan, sarımsak vb. rahatsız edici kokuları olan yiyecekleri yiyenlerin Hz. Peygamber tarafından mescitten men edilmeleri ile ilgili hadislere yer verir. Söz konusu rivayetlerdeki yasaklamanın illetinin müçtehitler tarafından “buradaki insanlara ve meleklerle eziyet verme” olarak tespit edildiğini belirterek müçtehitlerin bundan hareketle yaptığı çıkarımları zikreder. Rahatsız edici kokusu olan yiyecekleri tüketen, hastalık (cüzzam, iltihaplı yara), meslek (balıkçı, kasap gibi) vb. nedenlerle kötü kokan insanların, ayrıca bu mekânlarda genel olarak sözleri ve davranışları ile insanları rahatsız eden herkesin müçtehitler tarafından yasak kapsamına dâhil edildiğini belirtir. Müellif, söz konusu yasağın cemaate gelmenin kendisine değil, cemaate gelmeyi engelleyen eziyet verici unsura yönelik olduğunu söyler. Dolayısıyla bu durumda cemaate katılmaya engel olan şeyin kullanımı yasaklanmış olur, ancak yasaklanan şeyi kullanması nedeniyle kişinin cemaate gelmesinin de yasaklanmış olacağını ifade eder. Sonuç olarak Şevkizâde herhangi bir mazet olmadıkça tütün kullananların mescide ve hayırlı işler için toplanılan mekânlara girmelerinin yasaklandığını, girenlerin de bu ortamlardan çıkarılması gerektiğini belirtir.¹¹ Benzer bir bakış açısı yalnız yapılan zikirler için de işlettir. Ona göre halvette zikirten geri durmayan kimselerin zikre katılması muhtemel meleklerle eza vermemek için tütünden uzak durmalarının evlâ olduğunu belirtir.¹²

Müellif, burada ortaya koyduğu açıklamaların aynı zamanda şeriatın tütün kullanmanın hükmü konusunda bir açıklama yapmadığı ve müçtehitlerin bu konunun hükmünü naslardan çıkarsamada eksiklik gösterdiği veya ihmal

¹¹ Şevkizâde, *Nübze min hükmî'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 122b-123b.

¹² Şevkizâde bu açıklamadan sonra “Ey insafa çağırın kardeşim, zikir erbabı bir kimse olarak zikir için gerekli hazırlıklardan (tütünün terki) yoksun olmak ve ömrün büyük bir kısmını kötü kokan biri olarak geçirmek senin gibi birine layık mıdır?” ifadesiyle bir kişiye tütünden uzak durma tavsiyesinde bulunur. Bu kişinin, müellifin çağdaşı olan ve *Risâletü'l-insâfiyye fî bahsi'd-duhâniyye* adıyla tütünün mubahlığını savunan bir risale yazmış, Kalendarî meşreb bir müderris ve şâir olan Ahmed Devletî Efendi (ö. 1117/1706) olması muhtemeldir. Bkz.: Şenol Saylan, “17. Yüzyıl Osmanlısında Bir Tütün Müdafaası: Ahmed Devletî'nin *Risâletü'l-İnsâfiyye fî Bahsi'd-Duhâniyye* Adlı Risâlesi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2020), 28-58.

ettiği şeklindeki iddialara da bir cevap olduğunu söyler. Ayrıca tütünün mu- bahlığı görüşünde olanların dayandığı “eşyada asıl olan ibâhadır” ilkesinin kötü kokan kimselerin hayırlı işler yapılan mekânlara girmesinin mubahlığını gerektirmeyeceğini, ancak bu mekânlara girmeyecek kimselerin tütün kul- lanmasının ise yasak kapsamına girmeyeceğini belirtir.¹³

Şevkizâde ikinci bölümde kısaca tütünün habâisten olup olmadığı mese- lesine değinir. Tayyibât-habâis ifadelerinin yer aldığı ayetleri zikrettikten son- ra müellif, tayyib ve habis kavramı ile ilgili birkaç görüşe yer verir. Ardından selim tabiatın arzu ettiği lezzetin tayyib, kötü gördüğü ve hoşlanmadığı şeyin habis olduğu şeklindeki görüşü tercih eder. Ayrıca ayet ve hadislerde habis kavramının farklı anlamlarda kullanıldığını, ayette kastedilen anlamın umum olmadığını belirtir. Tütünün selim tabiatın habis gördüğü ve hoşlanmadığı bir şey olduğunu, zira onu ilk defa kullanan selim tabiatlı bir kimsenin ondan hoşlanmadığını, onu içip bağımlılık kazanarak tabiatı bozulana kadar ondan hoşlanmamaya devam ettiğini söyler. Tütünün fâsid tabiatı ıslah ettiği şeklin- deki iddiaya ise bunu kabul etmenin, Hz. Peygamber döneminden tütün kul- lanımının yaygınlaştığı döneme kadar selim tabiatlı bir kimsenin olmadığı sonucunu doğuracağını, bunun ise mümkün olamayacağını belirterek karşı çıkar. Aynı şekilde burada sadece kerih kokusu nedeniyle tütünü haram kıl- manın da doğru olmadığını, sarımsak ve soğan örneklerinden hareketle tek başına kerih kokunun haramlığı gerektirmediğini ifade eder.¹⁴

Üçüncü olarak devlet başkanının tütün hakkındaki emrinin hükmü ve bağlayıcılığı meselesine temas eden müellif, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin (ö. 1053/1644) konuyla ilgili fetvasına yer verir. Kamu işleri ile ilgili meselelerde devlet başkanının emirlerinin maslahata uygunluğu açısından değerlendirile- ceğini belirten müellif, tütün kullanma yasağının da maslahata uygun oldu- ğunu dolayısıyla söz konusu yasağa riayet etmek gerektiğini belirtir. Mesele ile ilgili ikinci bir tartışma olan devlet başkanının emrinin, o öldükten sonra devam edip etmeyeceği hususunda müellif, fukahânın bu konudaki görüşle- rini değerlendirdikten sonra önceki hükmü ortadan kaldıran yeni bir emir vârid olana kadar eski emrin geçerliliğini sürdürdüğünü kanaatini izhar eder.

¹³ Şevkizâde, *Nübze min hükmî'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 124a.

¹⁴ Şevkizâde, *Nübze min hükmî'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 124b-125b.

Hâkimin devlet başkanının vekili olduğu kabulüne dayanan ve sultan öldükten sonra emrin bağlayıcı olmayacağı görüşünü ise farklı müçtehitlerden zikrettiği görüşlerle reddeder.¹⁵

Dördüncü bölümde müellif, Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî (ö. 1041/1631) üzerinden tütün kullanmanın haramlığını savunanların bazı iddialarını ve delillerini değerlendirir. Akhisârî'nin altı maddede ifade edilebilecek iddiaları ve bu iddialar ile ilgili Şevkizâde'nin değerlendirmeleri şu şekildedir:¹⁶

a) Tütün kullanmanın haramlığını delillendirmek üzere “onun abesle iş-tigal (العبيث), oyun (اللعب) ve boş bir iş (اللاهو) olduğu ve bunların Kur'an'da zemedildiği” şeklindeki iddianın¹⁷ faydasız olduğunu, zira tütün kullananların onu aslı yemeğe ek olarak alınan meyve vb. ilave nimetlenme (التفكّه) kabîlinden saydıklarını¹⁸ söyler.

b) Tütün içmenin aslen bir gıdalanma ve tedavi olmadığı ve oruçlunun kullanmasının kefaret gerektirmeyeceği iddiasına,¹⁹ onda bir fayda ve tedavi edicilik bulunması nedeniyle bazı fakihlerin kefareti gerektirdiği görüşünde olduklarını belirterek fıkıh kitaplarından bununla ilgili görüşlere atıf yapar. Ayrıca tütün ve genel olarak dumanların oruca etkisini, risalenin sonunda müstakil olarak ele alır.

c) Dumanın mutlak olarak zararlı olduğu iddiasına²⁰ ise bilakis öd ağacı, anber gibi bazı bitkilerin dumanlarının güzel kokuları nedeniyle şer'an ve örfen methedildiğini söyler. Bu iddiayı temellendirmek üzere İbn Sînâ ve Galenos'un dumanın zararlı olduğu ile ilgili görüşlerini delil getirmenin faydasız olduğunu söyleyen Şevkizâde, Molla Hüsrev'den naklen İslam filozoflarının “âlemde mutlak zararlı bir şey olmadığı zararın izâfî olduğu” şeklindeki görüşüne yer verir.

d) Tütün tedavi maksatlı olarak kullanılsa bile hastalık ortadan kalktıktan sonra ilacın kullanımının caiz olmadığı iddiası ve onun haram kılınan israf

¹⁵ Şevkizâde, *Nübze min hükmî'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 125b-126b.

¹⁶ Şevkizâde, *Nübze min hükmî'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 126b-127b.

¹⁷ Akhisârî, “er-Risâletü'd-duhâniyye”, 96.

¹⁸ Devletî, *Risâletü'l-insâfiyye*, (Kasıdecizâde, 672), 32b.

¹⁹ Akhisârî, “er-Risâletü'd-duhâniyye”, 95.

²⁰ Akhisârî, “er-Risâletü'd-duhâniyye”, 95.

kapsamında olduğu iddiasının,²¹ tütünün şer'an ruhsat verilmiş "tefeküh" kabîlinden olduğu görüşüyle cevaplandırılabilirliğini belirtir.

e) Tütünün aslının odunla karışık ateş olduğu, ateşten meydana gelen bir şeyin de onun gibi haram olacağı iddiasına²² karşı ise, ateşin aynı zamanda temizleyici bir madde olduğunu söyleyerek cevap verir. Buna tezek vb. necis maddelerin ateşte yanıp başkalaşım geçirerek küle dönüşmesi ve külün de temiz kabul edilmesi örneğini delil gösterir. Bu nedenle tütünün aslı necis kabul edilse bile necisliğin dumanına sirayet etmeyeceğini belirtir.²³

f) Tütünün azap aracı olan ateşten oluşması nedeniyle haram olacağı iddiasına ise Hz. Peygamber'den günümüze kadar hiç kimsenin ateşin pişirme vb. faydalı işlerde kullanılmasına karşı çıkmadığını belirterek cevap verir. Muhassar vadisi gibi azap yerlerinden uzak durmanın gerekliliğini ifade eden hadislerden hareketle aynı şekilde azap aracı olan şeylerden de uzak durmanın gerekli olduğu iddiasına²⁴ ise bu vadiden hızlı geçmenin haccın vaciplerinden değil sünnetlerinden olduğunu belirterek cevap verir.

Şevkizâde bir sonraki fasılda, Ebü'l-Vefâ el-Urzî (ö.1071/1661) örneğinden hareketle tütün kullanmanın mubahlığını savunanların görüşlerini değerlendirir. Ebü'l-Vefâ'nın dört maddede toplanabilecek iddiaları ve bunlarla ilgili Şevkizâde'nin değerlendirmeleri şu şekildedir:²⁵

a) Şeyh Ebü'l-Vefâ, tütün kullanmak ve kahve içme arasında fark olmadığını, her ikisinin de keyif ve coşkunluk verdiğini, bu nedenle de bazı âlimler tarafından kahvenin de haram kılındığını, Sultan Süleyman tarafından da kahvenin yasaklandığını, oysa artık kahve mubah görülürken tütünün haram kılındığını belirtir ve tütün kullanmanın da kahve gibi mubah olduğunu ortaya koymaya çalışır. Şevkizâde bu iddiaya keyif ve coşkunluk vermenin tek

²¹ Akhisârî, "er-Risâletü'd-duhâniyye", 92, 94.

²² Akhisârî, "er-Risâletü'd-duhâniyye", 91.

²³ Tütün necis kabul edildiğinde dumanına sirayet edip etmeyeceği ile ilgili tartışmada Pirizâde'nin değerlendirmeleri için bakınız: Hasan Özer-Mustafa Ateş, "17. Yüzyılda Nevâzil Türü Bir Mesele Olarak Tömbeki: İbrahim b. Ebî Seleme ve Pirizâde İbrâhim'in Tömbeki Risâleleri - Neşir ve Tahlil -" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35, (2020), 626-630.

²⁴ Akhisârî, "er-Risâletü'd-duhâniyye", 91, 92.

²⁵ Şevkizâde, *Nübze min hükmü'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 127b-128b.

başına haramlık sebebi olmadığı, haramlığı gerektiren şeyin sarhoşluk olduğunu belirterek, sadece bu özelliklerinin ortak olması nedeniyle kahve ve tütün kullanmanın hükümlerinin aynı olduğunun iddia edilemeyeceğini söyler. Ayrıca daha önce ifade edildiği gibi sultanın emrinin maslahata uygun olması durumunda bağlayıcı olacağını, oysa hüsün ve tayyib oluşu açık olan kahvenin yasaklanmasında bir maslahat bulunmadığını belirtir. Bu nedenle ona göre tütünün aksine, kahve konusundaki sultanın yasağına itibar edilmez.

b) Tütünün birçok yiyecekten daha çok arzu edilen iştah duyulan bir şey olduğu iddiasına karşı müellif, bu arzunun, tamahkarlıktan sonra ve bağımlılığın etkisi ile oluştuğunun sabit olduğunu söyler. Selim tabiatlı kimsenin ondan hoşlanmadığını ve lezzet almadığını, kullanmaya devam edip alışkanlık kazanıp tabiatı bozulmadıkça ondan tiksindiğini ve midesinin bulandığını belirtir.

c) Ebü'l-Vefâ'nın, habisliğin haramlığı gerektirmediğini ispatlamak üzere istidlalde bulunduğu, Hz. Peygamber'in sarımsak için söylediği "bu habis bitki nedeniyle haram olduğunu zannettiler" şeklindeki rivayet hakkında Şevkizâde, hadis kaynaklarında "habis" ifadesinin bulunmadığını "müntine" ifadesinin yer aldığını söyleyerek cevap verir. Ayrıca sarımsağın temiz rızıklardan olduğunu belirten rivayeti zikreder. Bu nedenle sarımsağın habis olarak nitelendirilmesine rağmen haram kılınmadığının, dolayısıyla tütün habis olarak nitelendirilse bile haram olmayacağını iddia edilmesinin doğru olmadığını belirtir.

d) Şeyh Ebü'l-Vefâ, tütün kullanmanın soğan ve sarımsak yemeye benzediği, tütünün kokusunun habis olmadığı bilakis tayyib olduğu, tütün kullandıktan sonra bir şey yiyip içmenin onun kokusunu giderdiğini iddia eder. Şevkizâde tütün kullanan ve dimağı onunla dolan kimsenin kerih ve tayyib kokuyu ayırt edemeyeceğini, bu ayırımı ancak tütün kullanmayan kişilerin yapabileceğini söyler. Şeyhin dimağının tütün kokusu ile dolu olduğunu söyleyerek müellif, tütün kullanması nedeniyle onun kerihliğini hissedemeyeceğini bilakis onu lezzet bulduğunu belirtir. Müellife göre ise tütünün kokusunun kerihliği ve kullanmayanlara verdiği eza apaçık bilinen bir husustur ve insaf sahibi kimsenin onu reddetmesi muhtemel değildir. Hatta onun kötü kokusu şiddetlidir ve kokusunun giderilmesi soğan, sarımsak kokusunun

giderilmesinden zordur. Ayrıca soğan ve sarımsak gibi yiyeceklerin tütün gibi bağımlılık yapma etkisi yoktur. Tütün kullanmayı alışkanlık edinen kimsenin ağızındaki kötü kokuyu ortadan kaldırmak üzere onu terk etmesi de mümkün değildir. Ona bir kere dokunan kişiden defalarca onu gidermeye çalışsa bile belli bir süre kokusu gitmez. Bu durumla ilgili kendisinden örnek veren müellif, bir keresinde bir tütün çubuğunu kırdığını ve ardından elini sabunla üç defa yıkadığını, buna rağmen kendisine yaklaşan tütün kullanmayan bir kişinin kötü bir koku hissettiğini kendisine söylediği belirtir.

Şevkizâde risalede son olarak tütün içmenin oruca etkisine temas eder. Konuyla ilgili Şeyhülislam Yahya Efendi'nin fetvası ve bazı fıkıh kitaplarından rivayetleri zikrettikten sonra bilinen şekliyle tütün kullanımının orucu bozacağını aynı zamanda da ramazan orucu için kefarete sebebi olduğunu belirtir. Ancak havadaki tütün dumanının solunmasının -kasıtlı olarak içeri çekilmedikçe- orucu bozmayacağını söyler. Nitekim tiryakilerin de havadan solunan dumanı muteber kabul etmediklerini belirtir.²⁶

1.6. Tahkikte takip edilen yöntem

Eserin tahkikinde genel olarak İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) benimsenmiştir. Metnin yazımında ise günümüz imlâ kuralları dikkate alınmıştır.

Asıl nüshada derkenarda yer alan tashihler metne ilave edilmiş ve dipnotta buna işaret edilmiştir. Tashihler dışındaki diğer açıklamalar dipnotta “ في هامش ” açıklamasıyla belirtilmiştir. Metne tarafımızdan ilave edilen tüm açıklamalar köşeli parantez [] içinde belirtilmiştir. Eserde zikredilen şahıslar ve kitaplarla ilgili açıklamalar ilk geçtikleri yerlerde dipnotta verilmiştir. Matbu eserlerden yapılan alıntılar ve hadislerin kaynaklardaki yerlerine dipnotta işaret edilmeye çalışılmıştır. Metindeki noktalama işaretleri ve paragraflar tarafımızdan konulmuştur. Tahkikli metnin dipnotlarında kullanılan kaynaklar için ayrı bir kaynakça oluşturulmamış, bu kaynaklar da dirâse kısmında yer alan kaynakçada gösterilmiştir.

²⁶ Şevkizâde, *Nübze min hükmî'd-duhân* (Trabzon İHK, 448), 128b-129b.

Sonuç

17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında tütün kullanmanın hükmü ile ilgili yoğun tartışmalar yaşanmış konuyla ilgili irili ufaklı pek çok müstakil risale kaleme alınmıştır. Bu dönemin sonlarında yaşayan ve 18. yüzyılın başlarında vefat ettiği düşünülen Şevkizâde Süleyman Efendi, yazdığı risale ve yaptığı değerlendirmeler ile bu tartışmalara katkıda bulunan âlimlerden biridir. Meselenin hükmü ilgili yapılan tartışmalarda uygun olmayan delillere yer verildiği, aslı olmayan dedikodularla insanların kafalarının karıştırıldığı, inat ve taassup nedeniyle hakaretleşmeye varan bir üslubun kullanıldığı gerekçesiyle eserini kaleme aldığını belirten Şevkizâde, risalede nasslar ve müçtehitlerin görüşleri ışında tütün kullanımı ile ilgili görüş ve iddiaları değerlendirir.

Risalede meselelere yaklaşımı dikkate alındığında Şevkizâde'nin tütün kullanmanın hükmü ile ilgili genellemeci (tütün kullanmak haramdır veya mubahtır gibi) iddialarda bulunmak yerine, tütün kullanımı ile ilişkili olan her bir meselenin hükmünün ayrı ayrı ele alınmasının ve değerlendirilmesinin gerektiği kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca görüşlerini ortaya koyarken çatışmacı bir üslup yerine uzlaşmacı bir üslubu benimsediği söylenebilir. Ancak az da olsa bazı meselelerde muhataplarına yönelik sert ve küçümseyici ifadeler de kullanılmaktadır. Bu çerçevede farklı meseleler ile ilgili farklı kanaatler belirtmekle beraber genel olarak tütün kullanma meselesinde, onun kullanımını hoş karşılamadığı, bazı durumlarda zorunlu bazı durumlarda ise tavsiye olarak terk edilmesi gerektiğini belirtir. Her ne kadar açık bir ifade kullanmasa da, kullanımının haram olduğunu düşündüğü durumlar dışında, tütün kullanımını mekruh gördüğü söylenebilir.

Müellif, meselelerin temellendirilmesinde çoğunlukla klasik fıkıhın metodolojisine uygun kaynak ve yöntemleri kullanmakta, meseleleri tutarlı bir şekilde ele almaktadır. Bu çerçevede konuyla ilişkili olduğunu düşündüğü nassların yanında daha çok Hanefi füru fıkıh ve fetâvâ eserlerine başvurmuştur. Görüşlerini temellendirirken rivayet malzemesinin yanında fikhî kaideler ve aklî çıkarımlara da yer verir. Ancak tütün kullanımının ilave nimetlenme (*tefekkih*) kabîlinden olduğu ve meleklere eziyet verdiği gibi bazı görüşleri tercihi eleştiriye açıktır.

Müellif risalede genel olarak; tütün kullananların mescide gelmekten menedilmesi, tütünün habâisten olup olmadığı, kamu otoritesinin tütün hakkındaki emrinin hükmü ve bağlayıcılığı, tütün kullanmanın haramlığını ve mubahlığını savunanların bazı iddialarının değerlendirilmesi ve tütün içmenin oruca etkisi şeklinde ifade edilebilecek meselelere temas eder. Şevkizâde'nin bu meselelerle ilgili kanaatleri özetle şu şekilde ifade edilebilir:

İnsanları rahatsız edecek tüm koku, söz ve davranış sahiplerinin mescit ve hayırlı işler için toplanılan mekânlara gelmeleri nehyedilmiştir. Tütün, selim tabiatın tiksindiği/hoşlanmadığı, onu içip bağımlılık kazanarak tabiatı bozulana kadar da ondan hoşlanmamaya devam ettiği habis şeylerdendir. Ancak sadece kerih kokusu nedeniyle tütünü haram kılmak doğru değildir. Tütün abes, oyun, boş iş ve israf değil ilave nimetlenme (tefeküh) kabîlidir. Dumanın mutlak olarak zararlı olduğu iddiası doğru değildir, mutlak zararlı olan bir şey yoktur, zarar izafidir. Tütünün aslının ateş olması ve ateşin azap aracı olması onun haram kılınmasını gerektirmez. Her ikisinin de keyif ve coşkunluk vermeleri nedeniyle kahve ve tütün kullanmanın hükmünün aynı olması gerekmez. Tütünün birçok yiyecekten daha çok arzu edilen iştah duyulan bir şey olduğu iddiası doğru değildir, bu bağımlılığın etkisi ile oluşur, selim tabiatlı kimse ondan hoşlanmaz. Tütün kokusunun soğan ve sarımsak kokusuna benzediği iddiası doğru değildir, tütün kokusunun kerihliği ve kullanmayanlara verdiği eza apaçık bilinen bir husustur. Ayrıca tütün onlardan farklı olarak bağımlılık yapar. Kamu işleri ile ilgili meselelerde devlet başkanının emirleri maslahata uygunluğu açısından değerlendirilir, tütün kullanma yasağı maslahata uygundur dolayısıyla bu konuda vazedilecek bir yasağa riayet etmek gerekir. Bilinen şekliyle tütün kullanımı orucu bozar, aynı zamanda da ramazan orucu için kefarete sebepdir.

Netice olarak, günümüzde hala devam etmekte olan tütün kullanmanın hükmü ile ilgili tartışmalarda, çalışma konusu bu risale gibi meseleyle ilgili yazılmış önceki literatürün gözden geçirilmesi, buralardaki iddia ve değerlendirmelerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bugün, tütün kullanımının hükmünü tespit ile ilgili yapılacak çalışmalarda, bu değerlendirmeler ve günümüzde sahip olunan yeni bilgilerin dikkate alınması, sorunla ilgili daha sağlıklı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Akhisârî, Ahmed. “er-Risâletü’ d-duhâniyye”. *Tütün İçmek Haram mıdır?*. mlf. Yahya Michot. 91-96. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî. *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 6. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. 1431/2010.
- Begavî, Hüseyin b. Mesûd el-Ferrâ. *Mesâbîhü's-Sünne*. nşr. Yûsuf Abdurrahmân el-Maraşlî vd. 1. ve 2. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987.
- Beydâvî, Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer eş-Şîrâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- Çiftçi, Fethullah. *Kadıızâde Mehmed Efendi Mebhas-ı İmân: Dil İncelemesi-Tenkitli Metin-Dizin*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Damad, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade. *Mecmaü'l-ehur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 1. Cilt. thr. Halil İmran el-Mansur. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998/1419.
- Devletî, Ahmed. *Risâletü'l-insâfiyye fî bahsi'd-duhâniyye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kasıdecizâde Koleksiyonu, 672, 24b-32b.
- Goodman, Jordan. *Tobacco in History: The Cultures of Dependence*. London: Routledge, 1993.
- Haddâdî, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebidî. *el-Cevheretü'n-neyyire*. 1. Cilt. İstanbul: Maḥbaa-i Ḥayriyye, 1322/1905.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Süleyman Fâzıl Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/86-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz b. Emireddin. *Mebârikü'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*. 1. ve 2. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1415/1995.

- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahîm b. Muḥammed el-Mısrî. *el-Eşbâh ve'n-Nezâîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi. *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*. 2. Cilt. thk. Yahyâ İsmail. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Kalaycı, Mehmet & Öztürk, Eyüp. "18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bir Metin: Ebü Sehl Numân Efendi ve Tahlılu'd-Duhân Adlı Risâlesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 1-45.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, [t.y.].
- Kermî, Zeynüddîn Mer'i b. Yusuf el-Hanbelî. *Tahkîku'l-burhân fi şe'ni'd-duhân ellezi yeşrabuhü'n-nâsü'l-ân*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000.
- Lekânî, İbrahim. *Nasîhatü'l-ihvân bi-ictinâbi'd-duhân*. thk. Ahmed Mahmud Âli Mahmud. Bahreyn: y.y., t.y.
- Mollâ Hüsrev, Muḥammed b. Ferâmerz b. Alî. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-aḥkâm*. 1. Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.
- Okur, Kâşif Hamdi. "17. Yüzyıl Osmanlı Fıkıhçılarının Nevazile Yönelik Fikhî Argümantasyonu Mehmed Fikhî el-Aynî ve Risâletü'd-Duhân ve'l-Kahve Örneği". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*. ed. Hidayet Aydar-Ali Fikri Yavuz. 381-393. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Özen, Şükrü. "Tütün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/5-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özer, Hasan - Ateş, Mustafa. "17. Yüzyılda Nevâzil Türü Bir Mesele Olarak Tömbeki: İbrahim b. Ebî Seleme ve Pîrîzâde İbrâhim'in Tömbeki Risâleleri - Neşir ve Tahlil -". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 599-637.
- Remli, Zeynüddin Hayreddin b. Ahmed el-Eyyubi. *el-Fetava'l-Hayriyye*. 2. Cilt. Der. Muhammed İbrâhim. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 2. Basım, 1882.

- Saylan, Şenol. "17. Yüzyıl Osmanlısında Bir Tütün Müdafaaası: Ahmed Devletî'nin *Risâletü'l-İnsâfiyye fî Bahsi'd-Duhâniyye* Adlı Risâlesi". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2020), 28-58.
- Seyyid Ali, Yakub b. Seyyid Ali el-Bursevî. *Mefâtîhü'l-cinân ve mesâbîhü'l-cenân şerhu Şir'ati'l-İslâm*. thk. Ahmet Hâdi el-Kassâr. Lübnan: Kitâb Naşirûn, 1432/2011.
- Şerîf Curcânî, Alî b. Muhammed b. Alî eş-Şerîf. *Kitâbu't-ta'rîfât*. nşr. İbrâhîm el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1405/1985.
- Şeyhzade, Muhyiddin Mehmed Kocevi. *Hâşiye ala Tefsiri'l-Kâdi el-Beyzâvî*. 2.-8. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Şürûnbülâlî, Hasan b. Ammar Ali. *Merâkı'l-felâh fî şerh-i Nûri'l-izâh*. Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed eş-Şâmî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. nşr. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-Arabî, 1983.
- Yılmaz, Fehmi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Zeydânî, Muzhirüddin el-Hüseyyin b. Mahmud. *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbîh*. 2. ve 3. Cilt. thk. Nureddin Talib. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.

2. Tahkikli Metin: Nübzetün min Hükmi'd-Duhâni'l-Hâdis fî Âhiri'z-Zamân.

رسالة نبذة من حكم الدخان الحادث في آخر الزمان

شوكي زاده الحاجي سليمان أفندي (ت. بعد 1720/1132)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لمكمل الدين بالتبيان، والصلاة على من أحاط شرعه حكم كل شيء ببيان، وعلى آله وأصحابه هداة طريق الجنان. وبعد؛

فيقول مستمدّ التوفيق من المئان العبد الفقير الحاج سليمان: هذه نبذة من حكم الدخان الحادث في آخر الزمان، عملتها لمتحري الصواب بالسنة والكتاب وأقوال المجتهدين في الباب؛ إذ كم من محرّم أو مبيح لا جدوى من أدلتهم أو تشاتم وتساب، لو صادفوا الحقّ أسرعوا عن أخذه بالنواجذ إلى وسالوس الوسواس، أوقع ذلك الناس في الالتباس حتّى أدّى إلى تجاسرهم بالخواص؛ بأنّه مع عدم النصّ أهملوا في استخراجها بالقياس، ذلك قولهم بأفواههم دفعًا للتشريب عنهم أو فتنّة للناس. فما أنا أشرع في المقصود بتوفيق الله الودود:

[كون استعمال الدخان منهيًا لمن يريد دخول المسجد ومجامع الخير]

«روي عن جابر رضي الله عنه عن النبي صلّى الله تعالى عليه وسلّم أنّه قال: من أكل البصل والثوم والكرّاث فلا يقربنّ مسجدنا؛ فإنّ الملائكة تتأذّى ممّا يتأذّى منه بنو آدم.»²⁷

وفي رواية أخرى: «من أكل ثومًا أو بصلاً فليعتزلنا، أو فليعتزل مسجدنا، أو فليقعده في بيته. وزاد في رواية مسلم "الكرّاث"، وزاد في رواية الطبراني في الأوسط والصغير "والفجل"»²⁸

وفي رواية أبي سعيد: «أته عليه الصلاة والسلام لما قال: "من أكل من هذه الشجرة فلا يقربنّ مسجدنا ولا يؤذينا بريح الثوم"، قال الناس: حُرِّمت، قال عليه الصلاة والسلام: "أيّها الناس ليس لي تحريم ما أحلّ الله ولكنّها شجرة أكره ريحها".» كما في المشارق.²⁹

ووقع في المصابيح:³⁰ «قال عليه الصلاة والسلام: "من أكل هذه الشجرة المُنْتَنَة فلا يقربنّ مسجدنا؛ فإنّ الملائكة تتأذى ممّا تُأذى منه الإنس"... وبرواية معاوية بن قرّة عن أبيه: [123و] أنّه عليه الصلاة والسلام قال في حقّ البصل والثوم: "من أكلهما فلا يقربنّ مسجدنا"، وقال: إن كنتم لا بدّ من أكلهما فأميتوهما طبخًا."»³¹ انتهى.

فالجمهور على أنّ "مسجدنا" عامّ لكلّ مسجد، والتقدير "مسجد أهل ملّتنا" لقوله عليه الصلاة والسلام في حديث آخر: «فلا يقربنّ المساجد»؛³² ولأنّ العلّة وهي فإنّ الملائكة تتأذى، توجد في سائر المساجد، فيعمّ الحكم بل ألحقوا به كلّ مجمع الخير كمجلس العلم، ومصلّى العيد والجنّازة، ورحبة المسجد، ومكان الوليمة وغيرها. وقاسوا على أكلها كلّ من معه رائحة كريهة من المأكولات وغيرها، وإتّما خصّ الثوم والكرّاث في الحديث لكثرة أكلهم بها. وكذا ألحق به من بفمه أبحر أو به جرح له رائحة، وكذلك القصاب والسّمّاك والمجنوم والأبرص أولى بالإلحاق. وألحق بالحديث من أذى الناس بلسانه في

²⁸ صحيح البخاري، الأذان 160؛ صحيح مسلم، مساجد 74.

²⁹ أي مشارق الأنوار النبوي من صحاح الأخبار المصطفى لرضي الدين حسن بن محمد الصاغانى (ت. 1252/650). | المبارك لابن الملك، 217/2.

³⁰ أي مصابيح السنة للإمام حسين بن مسعود الفراء البغوي الشافعي (ت. 1122/516).

³¹ مصابيح السنة للبغوي، 1/284، 297.

³² في هامش: يعني من أكل شيئاً له رائحة كريهة، كره له أن يدخل المسجد؛ كيلا يتأذى برائحته الملائكة، ومن حضر من الإنس، مفاتيح. | المفاتيح للزيداني، 52/2.

المسجد، وبه أفتى ابن عمر، وهو أصل في نفي كلّ من يتأذى به، كما في المبارك³³ وشرح البخاري للعيني³⁴ وشرح الشريعة³⁵.

وروي عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه: «أنّ النبي صلى الله تعالى عليه وسلّم أخرج من المسجد رجلاً كان في فمه ريح الثوم والبصل إلى البقيع، وقال: "من أكلهما فليمتهما بالطبخ"».

فقال الفقهاء: كلّ من وجد فيه رائحة يتأذى بها الإنسان يلزم إخراجها من المسجد ولو بمجرّه من يده أو رجله دون لحيته وشعر رأسه بل قاسوا عليه حكم المؤذي بمطلق الأذى غير الرائحة الكريهة.

فأفتى صاحب المنح³⁶ بنفي شرّير يؤذي المسلمين بيده ولسانه من بلدة لقطع شرّه استناداً بما قال شيخ الإسلام العيني³⁷ في شرح هذا الحديث من البخاري أنّه ينفي وأصله من أكل ثوماً أو بصلاً فلا يقربن مسجدنا فينفي من أذى الناس بالمسجد عن المسجد بأن يخرج منه ومن أذى الناس مطلقاً فينفي عن البلدة ... قالوا هذا اللفظ [123ظ] في قوله عليه الصلاة والسلام: «من وجد سعة فلم يُضحّ فلا يقربن مصلاًنا» يفيد الوجوب كما في الدرر،³⁸ فتركه يكون مكروهاً كراهة تحريم؛ لكن هذا الجزاء وارد هناك على وجه الإبعاد، وهنا ورد على وجه بيان الحكم، نعم تبيده عليه السلام إياه إلى البقيع بعد إخراجها من المسجد لا يبعدان أن يفيد ذلك.

³³ أي مبارك الأزهار في شرح مشارق الأنوار لمحمد بن عبد اللطيف بن فرشتا الكرمانى الرومى الحنفى، الشهير بابن الملك (ت. بعد 1418/821). | المبارك لابن الملك، 77/1.

³⁴ أي عمدة القاري شرح صحيح البخاري لأبو محمد محمود بن أحمد العيني الحنفى، الشهير ببدر الدين العيني (ت. 1451/855). | عمدة القاري للعيني، 146/6.

³⁵ أي مفاتيح الجنان في شرح شرعة الإسلام ليعقوب بن سيّد علي البروسوي (ت. 1522/931).

³⁶ أي منح الغفّار شرح تنوير الأبصار لشمس الدين محمد بن عبد الله بن أحمد بن تمرناش الغزي الحنفى (ت. 1598/1006).

³⁷ عمدة القاري للعيني، 146/6.

³⁸ أي درر الحكام شرح غرر الأحكام لمحمد بن فرامرز الحنفى الشهير بمنلا خسرو (ت. 1480/885). | درر

الحكام لمنلا خسرو، 367/1.

وفي شرح البخاري للعيني: «ولا يبعد أن يعذر من كان معذورًا بأكل ما له ريح كريهة، لرواية ابن حبان عن المغيرة بن شعبة: انتهيت إلى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم فوجد مني ريح الثوم فقال: من أكل الثوم؟ قال: فأخذت يده فأدخلتها، فوجد صدري معصوبا فقال: إن لك عذر. وفي رواية الطبراني في الأوسط: اشتكيت صدري فأكثته. وفيه: فلم يعنفه صلى الله تعالى عليه وسلم.»³⁹ انتهى.

في البخاري: «سأل رجل عن أنس رضي الله عنه: ما سمعت نبي الله في الثوم؟ فقال: قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: من أكل من هذه الشجرة فلا يقربنا ولا يصلين معنا.»

وفي شرحه للعيني: «يستفاد منه: أن من أكل الثوم لا يقرب أحدًا حتى لا يتأذى برايحته، سواء في الصلاة أو خارجها، وجواز ترك الجماعة في المسجد وغيره.»⁴⁰ انتهى. ثم هذا النهي راجع إلى تناول ما يمنع عن دخول المسجد وحضور الجماعة لا عن نفس الدخول، فيكون استعمال ما يمنع عن دخول المسجد منهيًا لمن يريده، وبواسطته يكون دخول المسجد به منهيًا أيضًا.

فإذا تقرّر هذا في ذهنك، ظهر لك كون استعمال الدخان الذي حدث واشتهر في هذا الزمان بلا عذر منهيًا لمن يريد دخول المسجد ومجامع الخير، كمجلس العلم، ومصلى العيد والجنائز. وكون دخول من به ننتة وأذى المسجد ومجامع الخير أيضًا منهيًا ما دام به ننتة، ويلزم إخراجه من المسجد وسائر مجامع الخير بمجرد من يده أو رجله، هكذا قرّر [124و] أحمد الرومي في المجالس،⁴¹ وهو المسموع أيضًا من الأساتذة المتّصّفين والمشايخ الممتازين

³⁹ عمدة القاري للعيني، 6/146-147.

⁴⁰ عمدة القاري للعيني، 6/150.

⁴¹ أي مجالس الأبرار ومسالك الأخيار ومحائق البدع ومقامع الأشرار لأحمد بن عبد القادر الرومي الحنفي الأقفصاري (ت. 1632/1041). | انظر: المجالس للأقفصاري، المجلس السادس والتسعون: في بيان النهي من أكل ما فيه رائحة كريهة من دخول المسجد. | الرسالة الدخانية للأقفصاري، ص 92.

بالإقتناء في حكم استعمال الدخان. وبذلك ظهر لك أنّ الشرع لم يهمل حكم استعمال الدخان، وأنّ المجتهدين لم يقصروا في استخراجهم من النصوص. وعلى هذا التقرير لا يفيد الخصم ولا يضرنا إثبات إباحة استعماله؛ إذ على تقدير تسليم إباحته أيضاً يكون حضور مستعمليه المساجد ومجامع الخير منهياً ما دام فيه ننته كما في الثوم والبصل بحكم الحديث.

فقول البهائي⁴² وأبي الوفاء العرضي⁴³ ومن تابعهما بإباحته بناء على "أنّ الأصل في الأشياء الإباحة" لا يستلزم إباحة حضور مجامع الخير لمن ننته كما هو المدعى.

وأما استعمال الدخان لمن لا يريد دخول المسجد ومجامع الخير مدة بقاء ننته فيه وإن لم يكن منهياً بهذا الحديث؛ لأنّ علّة الكراهة المفهومة من الحديث تأذي بني آدم أو تأذي الملائكة الحاضرين بمواضع العبادات لا الملازمين للإنسان في جميع الأوقات، كما في المبارك⁴⁴ وغيره؛ لكنّ التترّز عنه أولى لمن لا يخلو عن ذكر الخلوة لئلا يؤذي الملائكة الحاضرين ذكر الخلوة، كما يحترز النبي صلّى الله تعالى عليه وسلّم نفيه عن الثوم حيث قال لرجل من أصحابه في حقّ الثوم: "كلّ فائتي أناجي من لا تناجي"، وليكون مستعداً⁴⁵ متنهّباً لحضور مواضع العبادات.

فيا أيّها الأخ المدعى للانصاف⁴⁶ هل يليق بمثلك أن يخلو مجلس من مجالسه عن التأهّب والاستعداد للذكر كما خلا عن نفس الذكر وتغدو لذات رائحة كريهة معظم مدة عمرك.

42 أي شيخ الإسلام محمد بن عبد العزيز البهائي الحنفي (ت. 1654/1064).

43 أي أبو الوفاء محمد بن عمر الحلبي العرضي الشافعي (ت. 1660/1071).

44 المبارك لابن الملك، 77/1.

45 في النسخة "مستعداً" هو تصحيف، والصواب "مستعداً".

46 انظر: رسالة الإنصاف لآحمد دولتي، 32ظ.

في المصاييح: «قال النبي صَلَّى اللهُ تَعَالَى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "من اضطجع مضجعاً لم يذكر الله فيه، كان عليه تِرَةٌ [124ظ] يوم القيامة، ومن قعد مقعداً لم يذكر الله فيه، كان عليه ترة يوم القيامة". وقال: "ما من قوم يقومون من مجلس لا يذكرون الله فيه إلا قاموا عن مثل جيفة حمار وكان لهم حسرة". وقال: "ما جلس قوم مجلساً لم يذكروا الله فيه ولم يصلوا على النبي إلا كان عليهم ترة يوم القيامة إن شاء عفا عنهم وإن شاء أخذهم."»⁴⁷ انتهى.

"التِرَةُ" على وزن العدة النقصان، والمراد ههنا التبعة، وهي المؤاخذة بجرم، ذلك لتركة الشكر على استيفاء حظ من زمان ومكان، هذه زبدة ما في المفاتيح.⁴⁸

[استخبثات الدخان]

وأما قوله تعالى في أوائل المائدة: ﴿...أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ...﴾ [المائدة، 4/5]، أي ما لم تستخبثه الطباع السليمة ولم ينتقِرْ عنه؛ إذ الطيب⁴⁹ في اللغة هو المستنَدُ المشتهى، والحلال المأذون فيه سَمِيَّ أيضاً طيباً تشبيهاً له بالمستنَدُ لجامع انتفاء المضرة، ولا يمكن هنا إرادة حلّ المحللات لغة ركيك، فيحمل على المستنَدُ المتشهى كما في شيخ زاده،⁵⁰ فانفهام حرمة الخبائث من هذه الآية بطريق المفهوم كما في البيضاوي،⁵¹ وهو ليس بدليل عند الحنفية بل عند الشافعية.

⁴⁷ مصاييح السنة للبخوي، 149/2-150.

⁴⁸ أي المفاتيح في شرح المصاييح لمظهر الدين حسين بن محمود بن الحسن الزيداني المظهري الحنفي (ت. 1237/727). المفاتيح للزيداني، 144/3.

⁴⁹ في هامش: اعلم أنّ الطيب من الفعل ما استحسّن شرعاً، ومن القول ما يعجب السامع، ومن الإنسان من يتخلّق بالأخلاق الحميدة، ومن الأموال ما يكون حلالاً لذيقاً، وإذا وصف الله سبحانه بالطيب أريد من أنّه منزّه عن النقصان والعيب، شرح المصاييح.

⁵⁰ أي حاشية على أنوار التنزيل لشيخ زاده محي الدين القوجوي الحنفي (ت. 1543/951). | حاشية لشيخ زاده، 476/3.

⁵¹ أي أنوار التنزيل وأسرار التأويل لناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي البيضاوي الشافعي (ت. 1286/685).

وأما قوله تعالى في الأعراف: ﴿...وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ...﴾ [الأعراف، 157/7] إن حمل على معنى أنّ ما يحكم الشرع بحله فهو حلال وما يحكم بحرمة فهو حرام، فلا يفيد حكماً مبتدأ في الحلّ والحرمة. وإذا أريد بالطيّبات ما يستطيبه الطبع السليم ويستلذّه، وبالخبائث ما يستخبثه الطبع السليم ويتنفّر عنه، وهو الظاهر تكون الآية دليلاً على أنّ الأصل في كلّ ما يستطيبه الطبع السليم الحلّ، وفي كلّ ما يستخبثه الطبع السليم ويتنفّر عنه الحرمة، كما في شيخ زاده؛⁵² لكن أهمل عن تقييد الطبع بالسليم اعتماداً [125و] على تقييد البيضاوي إياه به في الآية الأولى.

وفي ذبائح الكافي⁵³ قوله تعالى ﴿... وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ...﴾ [الأعراف، 157/7]: والخبيث ما يستخبثه الطبع السليم، انتهى.

والظاهر أنّ هذا الدخان ليس ممّا يستطيبه الطبع السليم بل يستخبثه ويتنفّر عنه؛ إذ كلّ من مصّه أوّل استعماله وسلامة طبعه يقيء ما في مطبوعه إلى أن يعتاد ويفسد طبعه، فيكون الأصل فيه الحرمة، فالجواب عنه مشكل ولو ادّعت إصلاح الدخان الطبع الفاسد وكون التنفّر حال الفساد، والاستلذاذ حال السلامة، يلزم عدم وجود صاحب الطبع السليم من لدن رسول الله صلّى الله تعالى عليه وسلّم إلى حدوث استعمال الدخان، والاعتقاد به أن يشهد وجدانك على عموم إيرات الدخان غشيان من استعماله أوّل وهلته فضلاً عن الاستلذاذ.

وقد ادّعى العالم الربّاني الواعظ السلطاني محمد الواني⁵⁴ حرمة لدخوله تحت الخبائث من جهة رائحة الكريهة؛ لكن حديث حلّ الثوم يردّه لإفادته عدم اقتضاء كراهة الرائحة الحرمة.

⁵² حاشية لشيخ زاده، 308/4.

⁵³ أي الكافي في شرح الوافي لأبي البركات حافظ الدين عبد الله بن أحمد النسفي الحنفي (ت. 1310/710).

⁵⁴ أي محمد بن مصطفى الواني الرومي الحنفي (ت. 1685/1096).

فإن قلت: قال عليه الصلاة والسلام: «ثمن الكلب خبيث وكسب الحجام خبيث»،⁵⁵ مع أنه عليه الصلاة والسلام أذن لأنصاري بإعلاف ناضحه من كسب حجامته، ولآخر بإطعام عياله من كسب الحجامه. وفي المبارك جواز أبو حنيفة بيع الكلب، وأجاب بأن لفظ الخبيث لا يدل على الحرمة، فهذا يخالف آية حرمة الخبائث.

قلت: في الرمز:⁵⁶ أن النبي عليه السلام نهى عن بيع الكلب إلا كلب صيد وما شبهه، وفي رواية إلا كلب الغازي والمعلم، والنهي عن بيع الكلب مطلقاً محمول على ابتداء الإسلام. وفي الغاية:⁵⁷ النهي في كسب الحجامه انتسخ بإذنه [125ظ] عليه الصلاة والسلام المذكور.

وأيضاً الخبيث ما يكره لرداءته وخسّته، وتستعمل للحرام أيضاً من حيث كراهة الشارع واسترداءه، كما في شرح الشرعة،⁵⁸ وهو في الحديث باعتبار حصوله من أدنى المكاسب كما في المبارك. فما أريد بالخبيث في الحديث غير ما أريد به في الآية فلا يعمهما الآية.

[ورود أمر السلطاني عن استعمال الدخان]

فلما تقرّر الرأي السلطاني من جهة تأذي المسلمين من إنتنان مستعمليه في المساجد، وتضرّر مستعمليه أنفسهم أيضاً باستعماله من وجوه شتى واستلزامه بطالة المستعمل حيث يضادّ مصّته الذكر اللساني ولتأثير اعتياده لا يستطيع هو من تركه، فيصرف إلى مصّته وتهيئة آلاته معظم أوقاته، على أن المصلحة في المنع عنه، ورد النهي من طرف سلطان مراد خان عليه الرحمة

⁵⁵ صحيح مسلم، المساقاة 1567. ونصّه: «ثَمَنُ الْكَلْبِ خَبِيثٌ، وَمَهْرُ الْبُغْيِ خَبِيثٌ، وَكَسْبُ الْحَجَامِ خَبِيثٌ».

⁵⁶ أي رمز الحقائق في شرح كنز الدقائق لأبو محمد محمود بن أحمد العينتأبى الحنفى، الشهير ببدر الدين العينى (ت. 1451/855).

⁵⁷ أي غاية بيان ونادرة الأقران في شرح الهداية لقوام الدين أمير كاتب بن أمير عمر الإتقاني الحنفى (ت. 1357/758).

⁵⁸ مفاتيح الجنان لسيد علي، ص 275.

والغفران عن استعماله مطلقًا كما يدلّ عليه فتوى يحيى أفندي⁵⁹ شيخ شيوخ الإسلام في زمانه بالتركيّة هكذا:

بين الناس استعمالي شائع اولان دخان مكروهي استعمال ايدنلر جوامع ومساجده واردفقرنده اغزلرينك وبدنلرنك رائحي كريهه سندن يانلرنده اوتوران مسلمين متقين متآدي اولوب، واستعمالنه معتاد اولنلره وجوه شتي ايله ضرر اولديغندن ما عدا اول مكروه ايله تفيد، موجب بطالت اولمق ايله بادشاه اسلام -خُدّ الله خلال رائفته على مغارق الأنام- حضرتلري طرف باهر اشرفلريندن من بعد استعمال اولنميه ديو أمر عالي وارد اولدقده، ممنوعلر اولميوب ينه استعمال ايدنلره [126و] شرعًا نه لازم اولور؟
الجواب: حضرت خليفه ربّ العالمين -خُدّ الله ملكه وأيدّ سلطنته- محضا عباد الله شفقة ودين مبيني بدع قبيحه دن حمايه اول مكروهك استعمالندن خلقي نهى خصوصنده وارد اولن أمر عالي موافق شرع شريف اولوب، محائف أعمال حسنه لرنده ثابت اولناجق عمل خير اولمق ايله عامّة مؤمنينه وكافّة مسلمينه امثال لازم اولور، حسن قبول ايله قبول ايدنلر فوائد دينيه وأخرويّه سني بفضل الله تعالى مشاهده ايده لر، قبولدن امتناع ايدوب ينه اول مكروهي استعمال ايدنلر تعزير بليغه مستحق اولورلر، زجر شديد ومنع اكيد ايله زجر ومنع اولنملري لازمدر، انتهى.

فمن جهة ورود الأمر السلطاني على وفق المصلحة حرم استعماله. قال الله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...﴾ [النساء، 59/4].

وفي جامع الرموز:⁶⁰ إنّ الطاعة الإمام فرض، وإنّ الإمام لا يطاع في معصية الله بالنصّ والإجماع. وهذا كما أفتى العلماء الحنفيّة والشافعيّة بحرمة

⁵⁹ أي شيخ الإسلام يحيى أفندي بن زكريا بن بيران الرومي الحنفي (ت. 1644/1053).

⁶⁰ أي شرح مختصر النقاية لشمس الدين محمد القهستاني (ت. 1555/962).

البنج، وهو الحشيش لعموم بلية بغلبة السفاهة على العقل بسبب أكله، وأمروا بتأديب باعاته وتشديد آكله، كما في **جامع الفتاوى**.⁶¹ ولكن أورد أبو السعود⁶² في **فتاواه**: قال النبي صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أكثر فساد أمتي من الحشيش الأخضر" رواه ركن الإسلام، انتهى.

فإن قلت: في **الأشباه**:⁶³ «تصرّف الإمام على الرعيّة منوط بالمصلحة... وإذا كان فعل الإمام مبنياً على المصلحة فيما يتعلّق بأمر العامّة لم ينفذ أمره إلا إذا وافقه»⁶⁴

قلت: فقد تحقّق موافقة هذا الأمر [126ظ] السلطان على المصلحة على ما سمعته من فتوى شيخ الإسلام يحيى رحمه الله عليه. وأمّا استمرار حكم أمر سلطان بعد موته أو عدم استمراره، فلم أفر بأصل ما قاله الفقهاء فيه؛ لكن مساق فتاوى المشايخ الإسلاميّة: إنّ حكم الأوامر السلطانيّة مستمرّ إلى ورود أمر يخالفه وينسخه. وأمّا قول خير الدين الرملي في **فتاواه**⁶⁵ بعدم استمرار منع السلطان قضااته عن سماع دعوى مضى عليه خمس عشرة سنة بعد موت ذلك السلطان، بناء على أنّ القاضي وكيل السلطان، فمخالف لما في **الفصول الأستروشنية**⁶⁶ وغيره من أنّ موت السلطان لا يوجب عزل القاضي حتّى لو مات الخليفة وله أمراء وقضاة فهم على حالهم وليس هذا كالوكالة، انتهى.

سمعت أنّ مباحثة العالم الربّاني ذي الشأن السامي محمّد الواني مع الشيخ أبي الوفاء في حلب لما انتهت إلى أنّ استعمال الدخان خلاف أمر السلطان.

⁶¹ ينسب اسم هذا الكتاب للمؤلفين الأوّل لأبي القاسم ناصر الدين محمد بن يوسف السمرقندي الحنفي (ت. 1161/556)، والثاني لوزق أمره محمد بن مصطفى الحميدي القرماني الحنفي (ت. 1475/880).

⁶² أي شيخ الإسلام أبو السعود محمد بن محمد بن مصطفى العمادي الحنفي (ت. 1574/982).

⁶³ **الأشباه والنظائر على مذهب أبي حنيفة النعمان** لزين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري الحنفي (ت. 1563/970).

⁶⁴ **الأشباه لابن نجيم**، ص 104، 106.

⁶⁵ أي **الفتاوى الخيرية** لخير الدين بن أحمد بن علي الرملي الأيوبي العليمي الحنفي (ت. 1670/1081). | **الفتاوى الخيرية للرملي**، 6/2.

⁶⁶ لأبي الفتح مجد الدين محمد بن محمود الأستروشن الحنفي (ت. بعد 1240/637).

قال أبو الوفاء: إنّ ذلك السلطان قد مات فلا يستمرّ حكمه بعد موته، بهت الواني ثمّ إنّ الواني عند مراجعته إلى كتبه في قسطنطينية لما وقف على القول ببقاء أمر السلطان بعد موته، تأسّف على عجزه عن الجواب في المباحثة المذكورة.

فصل: [الردّ على محرّمين استعمال الدخان]

وأما استدلال أحمد الرومي على حرمة استعمال الدخان عند عدم إرادة إتيان المسجد أيضاً؛ بأنّه إمّا من قبيل العبث⁶⁷ الذي لا لذة فيه ولا فائدة أو اللعب الذي فيه لذة ولا فائدة أو اللهو الذي فيه زيادة حظّ النفس بحيث يشتغل به عمّا يهتمّه، والكلّ حرام لذكرها في القرآن على طريق الذمّ،⁶⁸ انتهى، فغير مفيد لأنّ ادّعاء مستعمليه أنّه من قبيل التفكّه⁶⁹ [127و].

وفي ذخيرة العقبي:⁷⁰ التفكّه وإن كان في العرف أكل نحو التفّاح والبطيخ والمشمش وكذا العنب والرطب والرمان أيضاً؛ لكنّه في اللغة التمتع والتنعم والتلذذ زيادة على ما يقع به قوام البدن من الغذاء الأصلي حتّى سمّي النار فاكهة والمزاح فاكهة لوجود زيادة التنعم منهما.

وفي الملتقى⁷¹ وخزّانة المفتين:⁷² ولا بأس بالتفكّه بأنواع الفواكه، وتركه أفضل؛ لأنّ لا ينتقص درجته ويدخل قوله تعالى: ﴿أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا...﴾ [الأحقاف، 20/46].

⁶⁷ في هامش: العبث هو كلّ لعب لا لذة فيه، فأما الذي فيه لذة فهو لعب، سراج الوهاج. العبث لعب لا لذة فيه واللعب هو الذي فيه لذة، حلبى. انظر: الجوهرة النيرة للحدّادي، 63/1.

⁶⁸ الرسالة الدخانية للأقصابى، ص 96.

⁶⁹ رسالة الإنصافية لأحمد دولتى، 32ظ.

⁷⁰ أي ذخيرة العقبي حاشية على شرح الوقاية ليوسف بن جنيد التوقادي الرومي الحنفي الشهير بأخي زاده (ت. 1500/905).

⁷¹ أي ملتقى الأبحر لإبراهيم بن محمد بن إبراهيم الحلبي الحنفي (ت. 1549/956). | ملتقى لإبراهيم الحلبي، ص 180.

⁷² أي خزّانة المفتين لحسين بن محمد السمنقاني الحنفي (ت. بعد 1339/740).

وأما ادّعاؤه إنّ استعمال الدخان لا يصلح لشيء من الغذاء والدواء أصلاً⁷³ فيستلزم كون استعماله في صوم رمضان غير موجب للكفّارة مع أنّ شيخ الإسلام يحيى وشيرين بلال⁷⁴ أفْتيا بإيجابه الكفّارة بناء على وجود النفع والتداوي فيه كما سيأتي تحقيقه منّا.

وأما ادّعاؤه كون مطلق الدخان مضرّاً،⁷⁵ فغير مفيد؛ لأنّ دخان نحو العود والعنبر ممدوح عرفاً وشرعاً، ولو فرض له نوع من الضرر نحو التشبيب الكائن في عامّة المعطّرات، كما في نوابغ الكلم للزمخشري،⁷⁶ فلا يعتبر لدخوله في عموم الطيب المندوب استعماله في الأعياد والمجامع، ولورود الأحاديث في مندوبيّة التّطيب.

وأما استدلاله على ضرره بقول ابن سينا وجالينوس،⁷⁷ فلا يفيد أيضاً لما قال مولانا خسرو في تفسير قوله تعالى: ﴿... خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا...﴾ [البقرة، 29/2]: قال حكماء الإسلام: ليس في العالم شيء ضارّ بالإطلاق، وإنّما الضارّ باعتبار الإضافة.

وأما قوله على دوائيّته، إنّ الدواء لا يجوز استعماله بعد زوال المرض⁷⁸ [127ظ]، وكذا إدخاله في الإسراف المحرّم،⁷⁹ فمدفوع بما سبق منّا من أنّه من قبيل التفكّه المرخص شرعاً لو لا المحذور الذي ذكرنا.

وأما استدلاله على حرمة بقوله المالكيّة ذلك لتولّده من الخشب الممزوج بأجزاء من النار المحرمة استعمالها.⁸⁰ فأقول قول الفقهاء: دخان النجاسة إذا

⁷³ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 95.

⁷⁴ أي أبو الإخلاص حسن بن عمّار الشرنبلالي الوفائي المصري الحنفي (ت. 1659/1069).

⁷⁵ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 95.

⁷⁶ أي أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشري الشهير بصاحب الكشّاف (ت. 1144/538). لم نقف عليها في الكتاب.

⁷⁷ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 95.

⁷⁸ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 94.

⁷⁹ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 92.

أصاب الثوب أو البدن فيه اختلاف، الصحيح أنّه لا ينجسه، كما في سراج الوهّاج.⁸¹ ويظهر نحو الروث والعذرة بالحرق حتّى يصير رمادًا عند محمّد، هو المختار لاستحالاته طبعًا وصورة، فصار كالخمر إذا تخلّل، كما في الملتقى وشرحه،⁸² يدلّ على كونه النار مستعملًا للتطهير وإن نجاسة أصل الدخان لا تسري إلى الدخان.

وأما استدلال على حرمة الدخان بكون النار السبب له من جنس ما يعذب به،⁸³ فأبعد؛ إذ لم ينكر أحد استعمالها من زمن الرسول إلى يومنا هذا في الطبخ وسائر المهمّات.

وأما قوله: بوجود الفرار عنه محلّ العذاب كوادي محسّر.⁸⁴ فأقول: الإسراع في وادي محسّر معدود في المناسك من السنن لا من الواجبات.

فصل: [الردّ على مبيحين استعمال الدخان]

وأما قول الشيخ أبي الوفاء العرضي: ما الفرق بين استعمال الدخان وبين شرب قهوة البن حتّى حرّمتم الأوّل دون الثاني مع أنّ شيخ الإسلام الجلال المحلّي⁸⁵ والشيخ يونس العيثاوي⁸⁶ حرّموا القهوة أيضًا بسبب إعطائه طربًا ونشأة، والسُلطان سليمان خان نهى عن استعمالها أيضًا.

⁸⁰ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 91.

⁸¹ أي سراج الوهّاج شرح مختصر القدوري لرضي الدين أبي بكر بن علي الحدّادي الحنفي (ت. 1398/800).

⁸² أي مجمع الأنهر في شرح ملتقى الأبحر لعبد الرحمن بن محمد الحنفي المدعو بشيخي زاده، يعرف بداماد (ت. 1677/1078). | مجمع الأنهر لداماد، 61/1.

⁸³ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 91-92.

⁸⁴ الرسالة الدخانية للأقحصاري، ص 91.

⁸⁵ أي جلال الدين محمد بن أحمد المحلّي الشافعي (ت. 1459/864).

⁸⁶ أي شرف الدين يونس بن عبد الوهاب بن أحمد الدمشقي الشافعي (ت. 1570/978). فقيه، خطيب، ناظم، وعقدوا عليه مجلسًا عند سنان باشا نائب الشام بسبب تحريمه القهوة وألزموه بحلّها، فلم يرجع واستمرّ مصرًا. ومن آثاره: توضيح التصحيح في فروع الفقه الشافعي، قول أهل السنة في تحريم القهوة. انظر: معجم المؤلفين لعمر رضا كحالة، 350-349/13.

فأقول: إن ثبت هذان الأمران فالجواب: إن مجرد إعطاء الطرب لا يوجب [128و] الحرمة؛ إذ موجب الحرمة هو السكر وهو غفلة تعرض بغلبة السرور على العقل بمباشرة ما يوجب من الأكل والشرب، كما في تعريفات السيد الشريف،⁸⁷ وحيث لا غلبة فيها على العقل لا سكر. وأمر السلطان مقيد بالمصلحة، كما في الأشباه، ولا مصلحة في نهي عن قهوة البن لبداهة حسنة وطيبه، فلم يعتبر نهيّه بخلاف الدخان.

وقول المتجنّبين عن شرب القهوة: إننا نتركه احتياطاً؛ إذ لا محذور في ترك المباح. بردهم: أنّ عبد الله بن سلام وأصحابه لما أسلموا أعظموا السبت، وكرهوا لحوم الإبل وألبانها على حكم التوراة، وقالوا: ترك هذه الأشياء مباح في الإسلام ونحن نتركها احتياطاً، فنزلت: ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَدْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً...﴾ [البقرة، 208/2]، كما في شيخ زاده⁸⁸ في سورة البقرة. أيضاً قال في سورة التحريم: إنّ النبي صلى الله تعالى عليه وسلّم لم يحرم على نفسه حلالاً بل امتنع من الانتفاع به مع اعتقاد كونه حلالاً له، فعوتب لقوله تعالى: ﴿لَمْ تُحْرَمْ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ...﴾ [التحريم، 1/66]⁸⁹ انتهى. ملخصاً. فيستفاد أنّ ترك الانتفاع بالمباح بالكلية بحيث يوهم المعاملة به معاملة الحرام منهي عنه.⁹⁰

وأما قوله: لا شبهة أنّ الدخان ممّا يستطيبه النفوس وتشتهيه غاية الاشتناء بحيث صار مقدّمًا على كثير من الأطعمة.

فأقول: هذا الاشتناء بعد الضراوة، وتأثير الاعتياد مسلم؛ لكنك أيها الشيخ ما تقول فيمن لم يعتد وهو سليمة النفس بعد؛ بل هو يستخبثه ويأخذه غثيان إلى

⁸⁷ أي التعريفات لعلي بن محمد بن علي الزين السيد الشريف الجرجاني الحنفي (ت. 1413/816). |

التعريفات لسيد الشريف، ص 130.

⁸⁸ حاشية لشيخ زاده، 503/2.

⁸⁹ حاشية لشيخ زاده، 253/8.

⁹⁰ صحّ في الهامش: وقول المتجنّبين ... المعاملة به معاملة الحرام منهي عنه.

أن يتأثر فيفسد طبعه ولا يحتمل أن يستلذّ ويشتهي قبل فساد طبعه بمداومة استعماله، وهذا من اليقينيّات الجليّة؟

ومعنى قوله تعالى: (...أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ...) [المائدة، 4/5] ما لم تستخبثه الطباع السليمة كما مرّ بحثه. وما أورده ذلك الشيخ لإثبات عدم استلزام الخبائثة الحرمة من أنّه ذكر القرطبي: ⁹¹ أنّه عليه الصلاة والسلام لمّا قال عن الثوم: "هذه الشجرة الخبيثة" ظنّوا أنّه حرام. قلت: قد تتبّعنا كتب الأحاديث ولم نجد توصيفه عليه السلام الثوم بالخبائثة فيما تتبّعنا، وإنّما وصفه بالمنتنّة، فلعلّ في نسخة أبي الوفاء الخبيثة مصحّفة من المنتنة، كيف وقد أورد العيني في شرح البخاري: «عن الترمذي عن محمد بن حميد عن زيد بن خباب عن أبي خلدّة عن أبي العالية قال: الثوم من طيبات الرزق.» ⁹² انتهى.

وأما قول الشيخ أبي الوفاء حاشا وكلاً: أن يكون استعمال الدخان يشبه البصل والثوم والكراث [128ظ] فإنّ رائحته طيبة غير مستخبثة بل بمجرد ما شرب الإنسان شربة أو أكل لقمة في الحال تذهب رائحته.

فأقول: لا يعرف ولا يفرّق بين كراهة رائحة وطيبها من هو ملابس بها قد امتلأ دماغه منها. وإنّما يعرف ويفرّق بينهما من لم يلبس ولم يمتلئ دماغه منها؛ ولذا خصّ القاضي عياض ⁹³ كراهة حضور المسجد لأكلي نحو الثوم بما إذا كان معهم غيرهم، وأمّا إن كان كلّهم أكلوه فلا، كما في شرح البخاري للعيني. ⁹⁴ فلعلّ هذا الشيخ دماغه ممتلئ برائحة الدخان مغمور متأثر سنّها من أوان شعور نفسه إلى هذا الآن؛ ولذا لا يحسّ كراهته بل يستلذّه وإلا فكراهة رائحة هذا الدخان، وأذاؤه لغير المستعملين من أجلى اليقينيّات لا يحتمل

⁹¹ أي في الجامع لأحكام القرآن لأبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر القرطبي (ت. 1273/671). [تفسير القرطبي، 426/1.

⁹² عمدة القاري للعيني، 146/6.

⁹³ أي عياض بن موسى بن عياض بن عمرو بن يحيى السبتي المالكي (ت. 1149/544). | إكمال المغنم بفوائد مسلم للقاضي عياض، 497/2.

⁹⁴ عمدة القاري للعيني، 146/6.

لمنصف إنكارها بل هو أشد كراهة وأصعب زوالاً من رائحة الثوم والبصل، وليس لنحو الثوم والبصل تأثير الاعتياد، وأمّا الدخان فمن اعتاد استعماله لا يمكن له أن يتركه إلى زوال رائحته الكريهة من فيه، ويحتاج إلى استصحاب ودقه وآلاته، ولا يزول مماسته مرّة رائحته زماناً ولو عالجه مراراً. وأنا الفقير كسرت مرّة عود استعماله ثمّ غسلت يدي بالصابون ثلاث مرّات، ثمّ لمّا قربت رجلاً غير مستعمل إياه قال لي: إنّي أجد منك رائحة منكرة غير معهودة، يعني رائحة الدخان، فاعتذرت إليه ببيان واقع الحال.

فصل: [إيجاب استعمال الدخان للقضاء والكفارة]

اعلم: أنّ استعمال هذا الدخان من العود على الوجه المعهود مفطر للصوم وموجب للكفارة أيضاً في صوم [129و] رمضان لما في فتاوى شيخ شيوخ الإسلام يحيى بالتركيّة هكذا:

حالا أكثر ناس استعمالنه مبتلا ومعتاد دخان سيراغتك حالا استعمال واحترافنده دخانك رطوبتنه مثوبه مرارتي جوف مستعمله داخل اولوب وعامه مسلمين دوائنته معترف ومثقق اولدوقلري متعين ايكن زيد صائم نهاري رمضانده اول دخاني استعمال وجوفنه عمداً إدخال ايلسه زيد صومني إفطار اتمش اولورمي؟ الجواب: اولور. صورة مزبورده زيد إفطار اتمش اوليجق اوزرينه كفارت دخي لازمه اولورمي؟ الجواب: اولور، انتهى.

هذا في استعمال الدخان بالمصّ من آلتّه المعهودة من العود متحقّقاً لا شبهة فيه.

وأما قول سراج الوهّاج: أنّ قوله عليه الصلاة والسلام: "الفطر ممّا دخل"، حديث مشهور خصّ منه الغبار والدخان.⁹⁵ وقول المتون: وإن دخل

⁹⁵ في هامش: ولو تشاوب فرفع رأسه فوق في حلقه قطرة من مطر أو ماء انصبّ من ميزاب فسد صومه. ولو دخل حلقه غبار الطاحونة أو طعم الأدوية أو الدخان أو ما سطع من غبار التراب بالريح أو بحوافر الذباب

حلقه غبار أو دخان أو ذباب لا يفطر، وتعليل الشروح بالاستحسان عدم القدرة على الامتناع عنه؛ إذ لا يستطيع الاحتراس عن دخولهما من الأنف إذا طبق الفم، فإنّما هو في دخول نفس الدخان من الأنف بلا رطوبة المذكورة؛ إذ تلك الرطوبة إنّما توجد وتحسّ في مصّه من عود استعماله من لقربه الورق المحترق، ولا تحسّ في الاستنشاق من الخارج إلى الهواء؛ لكن المحقّق شيرين بلال قال: «يفسد إذا أدخل دخانًا بصنعه متعمّدًا إلى جوفه لوجود الفطر، وهذا في دخان غير العنبر والعود، وفيهما لا يبعد لزوم الكفارة أيضًا للنفع والتداوي، وكذا الدخان الحادث شربه وابتدع [129ظ] بهذا الزمان.»⁹⁶ انتهى.

يستفاد من سرده الأدخنة على نهج واحد، إنّ إدخال نفس الدخان بلا رطوبة ولو بالاستنشاق من الهواء مفطر، سواء كان من نار الحطب أو من نار نحو العود والعنبر أو ورق الدخان، وفي الأخيرين موجب للكفارة أيضًا، فكأنّه أخذ من مفهوم تعليل⁹⁷ الشروح؛ إذ ما عدا مقدار الضرورة وهو الإدخال إلى الجوف عمدًا غير معفوّ بل مفطر؛ لكن الظاهر أنّ الدوائيّة في الدخان المبتدع شربه في هذا الزمان، إنّما هي في مثوبه برطوبة المذكورة لا في نفس الدخان الخالص عنها؛ ولذا ترى مستعملهم لا يفيدهم ولا يغنيهم الدخان الذي استنشقه من الهواء، وإنّما يفيدهم ما مصّوه من آتته المعهودة، وهو مختلط بالرطوبة المذكورة.

هذا آخر ما أورده إيراده من البحث في حكم الدخان بالانصاف الخالي عن التعصّب المؤدّي للفتن والخذلان الجافي إليه الإلحاح من المنصفين أو المتعتّين الطعّان. فكيف ينهر عن نهر الشرع عطشان أو ريّان، فالمأمور من

وأشبه ذلك لم يفطر؛ لأنّ هذه الأشياء لا يمكن الاحتراز عنها، سراج الوهاج. انظر: الجوهرة النيرة للحدّادي، 138/1.

⁹⁶ مراقي الفلاح للشرنبلالي، ص 254.

⁹⁷ في هامش: علّة النهي تأذي الملائكة ومن حضر برائحتها، ولم يحرم عليه السلام أكل البصل، روي عن عائشة رضي الله عنها: أنّ آخر طعامه كان طعامًا ما فيه البصل، زين العرب.

مهرة الأعيان أن لا يشمئزوا منه؛ إذ الدخان آية النيران والحزم في الفوز عن عذاب الله التجنب عن حول حماه.⁹⁸

تمت الكتاب من نسخة مصنّفه العالم العامل الكامل الفاضل الشهير بشوكي زاده الحاجي سليمان أفندي مدّ الله ظلّه علينا. نمّقه المفتقر إلى رحمة ربّه الصمد علي بن مصطفى بن محمد، غفر الله له ولوالديه ولمن علّم وتعلّم لديه. في أوّل جماديل الأولى سنة اثني وثلاثين ومائة وألف، 1132.

⁹⁸ في هامش: هر كمه شرب ايلر دخان، آلور جهّمَدن نشان. تعزير له أولور مهان، أوز جاننه ايلر زيان، جواب فتوى أسعد أفندي.

Ek 2: Trabzon İl Halk Kütüphanesi 448 nüshası ilk ve son sayfalar:

